

ПРОСТОРОВИЙ ПОВОРОТ: ХРОНОТОПІСНІСТЬ БУТТЯ

В статті аналізуються проблеми методологічної реконструкції сучасної філософії, що відбуваються в рамках філософських «поворотів», одним з яких є «просторовий поворот». Зазначається, що трансформаційні вектори методологічних реверсій (онтологічний, лінгвістичний, іконічний, теологічний, перформативний, медіальний, антропологічний, риторичний, наративний, просторовий повороти) вносять якісні зміни в формат класичної філософської парадигми. Так, просторовий поворот спонукає до переосмислення концептів «простір», «топос», «локус» в філософській традиції, виводить простір на рівень визначальної системи координат буття поряд з часом. Просторовий поворот стає фундаментальним підґрунтям зміни картини світу, з урахуванням якої розгортаються й інші філософські реверсії.

Автор зазначає, що сама ідея повороту в сучасній філософії постає черговою історичною спробою змінити методологічні орієнтири філософського знання. Оскільки періодично заклики до «повороту» з'являються в рамках філософських теорій (наприклад, «назад до природи», «назад до Канта», «до Фрейда», «до самих речей», «до досократиків», «до міфу»). Проте «просторовий поворот» стає однією з фундаментальних умов якісної зміни методологічного апарату сучасної філософії.

Ключові слова: просторовий поворот, культура, онтологія, буття, філософський поворот, філософське пізнання.

У сучасній філософії категорія «простір» стає фокусом уваги багатьох дослідників перш за все, як тілесна складова думки та чуттєвості. Такий ракурс аналізу отримує назву «просторового повороту» (spatial turn) або «реверсії» – наслідку глибоких змін, пов'язаних із дослідженням простору як місця, яке вводиться на протипагу редуccionізму класичної філософії. Саме «просторовий поворот» задає тональності та визначає тенденції сучасного наукового дискурсу. Яскравим прикладом зазначених метаморфоз стає географія, що у другій половині ХХ століття переживає кардинальні зміни пов'язані зі змінами в культурі¹.

В цілому «просторовий поворот» стає наслідком загальної трансформації наукової картини світу, пов'язаної зі становленням гуманістичної парадигми. Рельєфи останньої спостерігаємо перш за все у зміні школи просторового аналізу з її моделями географічної реальності на біхевіористську (поведінкову) географію, що пропонує доповнити моделі факторами людської поведінки. Реакцією на цю зміну стає увага до людини, нерациональної і не пізнаваної в моделях, що і формує гуманістичну географію. Окрім того фокус географії все більше концентрується на гуманітарних питаннях, ролі уяви у географії².

Іншими словами, «просторовий поворот» стає відображенням тих змін в культурі та філософії (в рамках «філософського повороту»), що вплинули на розуміння простору сучасною географією. Остання констатує, що місце не «дається», воно «олюднюється», тобто конструюється в ході соціокультурної практики. В свою чергу, звернення географії до проблем культурного освоєння простору втілюється в формування напрямків культурної та гуманістичної географії.

«Просторовий поворот» закладає просторово-орієнтоване мислення, в якому простір перестає бути пасивним контекстом, тлом. Він стає продуктом соціальної творчості та умовою суспільного розвитку.

Першим, хто в сучасному філософському дискурсі звертається до просторової інтерпретації буття, був М. Хайдеггер. Його «топографічний» термін *Dasein* має багато варіантів перекладу, але безсумнівно *зосереджений на просторовій локалізації, місці*³ (адже *тут-буття* означає існування *тут*, на відміну від інших (*Seiendes*), існуючих *там*).

Про значущість дослідження проблематики простору в сучасній філософії говорить і Г. Башляр. Дослідник визначає цей напрямок як «топоаналіз», тобто систематичне психологічне дослідження ландшафту нашого внутрішнього життя. Він відмічає, що іноді ми думаємо ніби пізнаємо себе в часі, тоді як ми знаємо лише послідовність фіксацій у деяких просторах стабільності нашої істоти, яка чинить опір плинності буття і, навіть вирушаючи в минуле на пошуки втраченого часу, хоче «зупинити» його біг. У множинних своїх стільниках Співпростір містить стислий час. Для того він і призначений [Bachelard 1961]. Тож позначивши новий дослідницький напрям, Башляр вводить у науковий обіг поняття «топофілія», трактуючи його як любов до образів «щасливого простору».

Простір, яким опанувала уява, зазначає дослідник, не може залишатися індиферентним, тобто вимірюватися і осмислюватися в категоріях геометрії. *Йдеться про простір, що переживається*. Переживається він поза силу його об'єктивних якостей, але з усією упередженістю, на яку здатна наша уява [Bachelard 1961]. Мова йде безпосередньо про культурне переживання простору, відповідно до властивих культурі сенсів та цінностей.

Зміну ставлення до простору описує у своїй роботі «Інші простори» (1967 р.) М. Фуко. Дослідник зазначає, що великою нав'язливою ідеєю, яка невідступно переслідувала XIX століття, була історія: теми розвитку та зупинки, теми кризи та циклу, теми накопичення минулого. Сьогоднішню ж епоху можна назвати епохою простору. На думку Фуко, ми живемо в епоху одночасного, в епоху рядопокладання, в епоху близького і далекого, переправи з одного берега на інший, дисперсії. Тож більшість з ідеологічних конфліктів, які надихають сьогоднішню полеміку, розгортаються між благочестивими нащадками часу і розлюченими мешканцями простору [Foucault 1967].

На основі звернення до історії просторів у європейській культурі, Фуко розробив програму аналізу простору в гуманітарному знанні. Він сформулював концепт «гетеротопія» як особливий рід простору, як простір

фактично реалізованих утопій. Сучасне розуміння та переживання простору, на думку Фуко, трансформується від розуміння простору як протяжності, розгортання, до інтерпретації простору як локалізації, тобто конкретного місця розташування.

До аналізу структури простору в своїй роботі «Виробництво простору» (1974 р.) звертається і А. Лефевр. Дослідник виділяє такі виміри простору, як фізичний, ментальний і соціальний. На його думку, соціальний простір не зводиться ні до природи клімату та географічного положення, ні до попередньої історії, ні до будь-якої сукупності об'єктів. Соціальний простір створюється діями соціальних груп і трансформується у процесі суспільної праці. Він включає у себе реальне і уявне, як речі, так і відносини, знання, ідеологію, репрезентації. Цей простір не мертвий. Він змістовно наповнений та емоційно забарвлений.

Таким чином, в сучасному філософському дискурсі проблема простору стає трансдисциплінарною. До неї звертаються філософи, літературознавці, мистецтвознавці. Тож семантичне поле просторовості поповнюється новими поняттями на кшталт: «топофолія» та «топоаналіз» (Г. Башляр), «гетеротопія» (М. Фуко), «геофілософія» та «топология думки» (Ж. Делез і Ф. Гваттарі), «ландшафтний світ філософії», [Bachelard 1961; Foucault 1967; Deleuze, Guattari 1991]. «Просторовий поворот» набуває нових форм наукових дискурсів: дослідження культурних ландшафтів, соціології простору, семіотики простору, географії мистецтва. Тож йдеться про реванш простору над часом і, відповідно, реванш географії над історією.

Іншими словами, концепт просторового повороту (spatial turn) стає базою формування, взаємодії й переплетіння усіх інших поворотів сучасної філософії – візуального, естетичного, антропологічного, медійного тощо. Оскільки увага до простору – це вияв інтересу до «зараз» і «тут», до зримого, відчутного, предметного, тобто до візуального, і ширше, чуттєвого, естетичного, цілісного, «природного», що колись існувало в архаїці.

«Просторовий поворот» пропонує нову (у порівнянні з класичною) методологію дослідження простору та ставлення до нього (топофолія). Він актуалізує дослідження просторових та часових культур в контексті суспільних змін (науково-технічної революції, індустріалізації, раціоналізації мислення тощо). У рамках нового формату мислення, загальною стає тенденція до стирання кордонів між науками, активного використання концепцій, підходів, теорій, термінів однієї науки у межах інших. По суті, відбувається зміна вектору розвитку західної філософії, орієнтованої зазвичай на час, а не на простір. Тож відповідно змінюється і саме розуміння онтології⁴.

В рамках нової методології, *буття постає одночасно соціально-, просторово-, часово- орієнтованою організацією, розгорнутою в певному історико-географічному континуумі*. На протизвагу класичній філософській традиції, де простір сприймається як щось мертве, фіксоване: як форма, тло, що є присутнім, але завжди невидимим, пасивним⁵. А час тут виступав активатором історії, її динаміки (що простежується, наприклад, в апеляції до

концептів «процес, прогрес, розвиток, зміни, діалектика, рух»). Іншими словами, якщо методологія оптичної рефлексії⁶ фіксує за поняттям «процес» лише його часовий вимір. Тоді як в рамках сучасної методології онтологічний аналіз актуалізує концепт «простір» (так, вже у І. Канта спостерігаємо еквівалентність просторового та часового мислення).

Таким чином, «просторовий поворот» відкриває перспективу помислити саме про взаємозв'язок простору та часу в бутті. *Реакцією на це стає нова методологія аналітики топосу – топологічна рефлексія, точкою відліку якої стає трансцендентальний суб'єкт.* Для класичної методології топологія – це перш за все розділ математики та географії, де топос визначається як місце, з якого (або про яке) мислить суб'єкт. І цей суб'єкт не є трансцендентальним, абсолютним, він має конкретне просторово-локалізоване тіло. Суб'єкт не тотожний топосу, що має цілісність і повноту, але здатний «виражати його інтереси».

Тобто якщо оптична рефлексія постулює ідеал «чистого розуму» (І. Кант), то топологічна рефлексія орієнтується у пізнанні на герменевтику (в рамках якої велике значення набуває контекст та ситуація розуміння), а також тактильні відчуття та психомоторику. Процедура топологічної рефлексії завершується розумінням взаємодії реальної ситуації, предметного світу та свідомості рефлексуючого.

Розуміння місця не просто як географічної території, точки в просторі, фізичного місця-перебування, але як перш за все соціокультурного, історичного феномену, насиченого сенсами, значеннями, цінностями, відтворює хорологічний характер топосу. В методологічному плані така реверсія формує безліч нових дослідницьких напрямків топологічної рефлексії, кожен з яких під власним ракурсом аналізує соціокультурний характер простору, його активний вплив на формування людського співбуття. Найбільш популярними стають напрямки просторово-орієнтованого дослідження [Simmel 1908], дослідження Ф. Ратцеля, Х. Макіндера, В. Беньяміна (критика категорії «час», що обмежує просторове мислення) [Benjamin 1983], дослідження просторової каузальності (Я. Якобс, Д. Гарвей) (значення міського та місцевого простору для розвитку суспільства) [Jacobs 1969; Harvey 2012], вплив простору міста, місцевої спільноти на соціальні відносини (М. Фуко, А. Лефевр) тощо.

Так, наприклад, в роботі «Простір і просторовий порядок суспільства» Г. Зіммель ставить питання «про значення просторових умов до розвитку суспільства» [Simmel 1908]. Такі запити спонукають до просторово-орієнтованих досліджень топосу, висновки яких викликають увагу дослідника. Зокрема, у роботі «Соціологія простору» Зіммель досліджує дію «просторових якостей» таких, як, «винятковість простору, просторові кордони, близькість і дистанція, фіксованість та сусідство», які є продовженням просторових змін в устрої людства [Simmel 1908]. Дослідник зазначає, що «просторові якості» це не просто формальні, але реальні умови формування людської спільноти.

Ще однією складовою дослідження простору філософа постають «просторові утворення», тобто історичні форми суспільства у просторі, які через соціальні процеси виникають на землі: у цьому просторі, у цьому місті, селищі. При цьому, як зазначає Зіммель, простір залишається «сам по собі бездіяльною формою», сосудом для суспільних та душевних змістів [Simmel 1908].

В свою чергу концепції М. Фуко та О. Лефевра, що зосереджувалися на аналізі пересувань соціальних організацій, визначені місць, районів, що впливають на соціальне середовище, базуються на синтезі часу та простору. Тут місто (як місце певної спільноти) впливає на локальне, соціальне середовище. Тому просторове мислення не поступається історичному, що дає лише фізичне сприйняття простору, яке є обмеженим. Крім об'єктивного, фізичного простору, існує ментальний, тобто наші думки про простір. А. Лефевр називає цей топос «conceived space» (світ, що представляється). Тож наше просторове мислення, сприйняття місця пов'язане з тим, наскільки повну інформацію ми маємо про фізичний простір [Lefebvre 2006: 330].

І Лефевр, і Фуко наголошують на необхідності підвищення уваги до просторового мислення за взірцем мислення історичного. Оскільки все, що аналізується з погляду історії, поширюється і на простір.

На думку дослідників простір усупільнений (соціально продукований), так як існують просторові елементи, що впливають на соціальні відносини. А сам по собі розвиток людських суспільств завжди відбувається лише у формі місцевих спільнот. Перехід від первіснообщинного ладу зробив людей членами певних спільнот, сформував їх як міських, локальних (urban). Тож у спільнотах немає непросторових суспільних відносин. Тому якщо ми хочемо займатися реальним соціумом, де живуть люди, та його репрезентаціями, ми маємо розглядати його з нової, просторової точки зору. Для свого просторового аналізу Лефевр вводить категорію «обжитий простір», а Фуко використовує поняття «гетеротопологія» та «гетеротопія» [Foucault 1991].

Значені «просторові категорії» відкривають можливості альтернативного – просторового мислення, сприйняття, що сприймає простір як суспільний продукт, який ми здатні не просто помислити, але й змінити.

Висновки. Таким чином, «просторовий поворот» (spatial turn) закладає засади формування, взаємодії усіх інших реверсій сучасної філософії. Фокус простору по суті виявляє інтерес не до уявного «майбутнього», а до реального «тут» і «зараз», що в системі координат сучасної людини постає відчутним, візуальним, чуттєвим. «Просторовий поворот» пропонує нову оптику топосу, в якій просторові та часові аспекти буття не просто пов'язані між собою, а й активно впливають на людське буття, змінюють його. В рамках нової методологічної позиції простір оживає й стає рівнозначним співучасником соціокультурних змін.

Примітки

¹ Ця ситуація отримала назву «культурного повороту» (cultural turn), підстави якого закладаються саме у повоєнній географії. Загалом же, трансформація географії 1970–2000 рр. обумовила п'ять «поворотів»: культурний, лінгвістичний («ландшафт як текст»), інтерпретативний («іконографія ландшафту») та аналіз візуальних інтерпретацій простору), постмодерністський (репрезентація і «виробництво простору») та психічний (моральність/аморальність ландшафту та психоаналіз міста). Точкою відліку зазначених змін стає зміна парадигм в повоєнній англо-американській географії, розвиток інноваційних тенденцій у культурній географії (так звана «нова культурна географія») та звернення географії до феноменології, герменевтики, постмодернізму тощо.

² Так, наприклад, у 1947 р. К. Райт, апелюючи до переосмислення поняття «почуття місця» Д. Уїтлсі, вводить термін «геософія» [Lynch 1960; Gold 1980; Bunting 1979].

³ Не всі переклади Dasein апелюють до місця. Так, переклад поняття Dasein М. Мамардашвілі дає як «вже-буття», а Н. Гучинська як поняття «ось-буттєвість».

Сучасний німецький дослідник П. Езель, рецензуючи книгу «Структурування простору і ландшафту», свідчить про загальне зростання рефлексії простору за останні роки в соціальних науках [Strukturierung von Raum und Landschaft 2005]. Як приклад, поширення в науковому дискурсі «просторових понять»: «глобальна мережа», «геополітика», «світовий порядок» (Weltraumordnung), «глобалізація», «глокалізація», «віртуальний простір».

⁴ Суть просторового повороту у філософській рефлексії концентрувалась на проблематиці взаємин місця (середовища, його природно-кліматичних особливостей, ландшафту) та культури. Ці міркування й пошуки трансформувались в два основних підходи філософського аналізу:

- аналіз впливу місця (природно-кліматичних умов проживання народу) на розвиток культури й суспільства (географічний детермінізм (Ш. Монтеск'є, Р. Бокль, Ф. Ратцель), трифакторний аналіз І. Тена (раса, середовище, момент), дослідження значення місця як умови народження та розвитку культурних особливостей (О. Шпенглер, А. Тойнбі), енвайронменталізм);

- аналіз місця як феномену культури (сформований на традиціях семіотичного дослідження культури, актуалізації символічної природи культури, конструктивістського підходу до соціально-гуманітарних наук). Це сформувало розуміння того, що місце це не тільки точка в просторі, територія, що має географічну прив'язку, місце існування, а перш за все соціокультурний та історичний феномен, насичений смислами та цінностями.

⁵ Яскравим прикладом ігнорування просторовості в філософії є марксизм, що вважає простір непотрібним ускладненням. Хоча історичний матеріалізм все ж застосовує просторові аспекти аналізу (так, наприклад, в роботі

«Німецька ідеологія» К. Маркс та Ф. Енгельс звертаються до виділення протиріч між містом і селом) [Маркс 1923]. Пасивним контекстом постає простір і в творчості Е. Дюркгейма, який зазначає, що простір – це просто дзеркало [Durkheim 1893].

⁶ З метою збереження за філософією status quo, починаючи з XVII ст. філософська рефлексія підпорядковується просвітницьким настроям і орієнтується на оптикоцентричну установку (спирається на розвиток теоретичних та прикладних розділів оптики та геометрії).

Список використаної літератури

- Маркс, К. (1923) *До критики політичної економії* / пер. з нім. М. Порша за ред. Є. Касяненка, Харків-Берлін-Нью-Йорк, Українсько-американське видавництво «Космос», 204 с., тл. ресурс: <https://vpered.wordpress.com/2013/12/23/karl-marx-zur-kritik-der-politischen-ekonomie/>.
- Bachelard, G. (1961) *Poétique de L'Espace*, Paris, Les Presses universitaires de France, 3 edition, 215 pp. URL: <https://gastonbachelard.org/wp-content/uploads/2015/07/BACHELARD-Gaston-La-poetique-de-l-espace.pdf>
- Benjamin, W. (1983) *Das Passagen Werk*, in: *Gesammelte Schriften*, Bd. V, Teil 1 und 2, Frankfurt am Main, Hrsg. von R. Tiedemann und H. Schweppenhauer. 1350 S.
- Bunting, T., Guelke L. (1979) *Behavioral and perception geography: A critical appraisal*, in: *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 69, № 3, pp. 448–462.
- Durkheim, É. (1893) *De la division du travail social*. Paris: Félix Alcan. URL: https://fr.wikisource.org/wiki/De_la_division_du_travail_social.
- Deleuze, G.; Guattari, F. (1991) *Qu'est-ce que la philosophie?*, Paris, editions de Minuit, 206 p., URL: <https://www.erudit.org/fr/revues/philoso/1996-v23-n1-philoso1802/027380ar.pdf>.
- Foucault, M. (1991) *Andere Rume*, in: *Ästhesie – Wahrnehmung heute oder Perspektiven einer anderen Ästhetik*, Leipzig: Hrsg. A. Franz, W. Seitter, S. 34–46.
- Foucault, M. (1967) *Des espaces autres. Heterotopies*, URL: https://historiacultural.mpbnet.com.br/pos-modernismo/Des_espaces_autres.pdf
- Gold, J. (1980) *An introduction to behavioural geography* Oxford University Press, 290p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=slt-AAAAMAAJ&hl=uk&source=gbs_book_other_versions.
- Harvey, D. (2012) *The Urban Experience*, Oxford, Blackwell. 2012. URL: <http://www.urbanclub.ru/?p=105>.
- Jacobs, J. (1969) *The Economy of cities*, New York, Random House, 445 p.
- Lefebvre, H. (2006) Die Produktion des Raums. *Raumtheorie. Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*, Frankfurt am Main, Hrsg. J. Dünne, S. Günzel, Ss. 330–340.

- Lynch, K. (1960) *The Image of the City*, The M.I.T. Press Massachusetts Institute of Technology, in: URL: https://www.miguelangelmartinez.net/IMG/pdf/1960_Kevin_Lynch_The_Image_of_The_City_book.pdf
- Strukturierung von Raum und Landschaft. Konzepte in Ökologie und der Theorie gesellschaftlicher Naturverhältnisse (2006), in: *Dialektik. Zeitschrift für Kulturphilosophie*, № 1, Ss. 205–209.
- Simmel, G. (1908) *Der Raum und die räumliche Ordnung der Gesellschaft*, in: *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Gesellschaft*, Leipzig, Duncker & Humblot.

Yulia Brodetska

SPATIAL TURNING: CHRONOTOPICITY OF BEING

The article analyzes the problems of methodological reconstruction of modern philosophy. These changes take place within the framework of philosophical «turns», one of which is the «spatial turn». It is noted that the transformative vectors of methodological reversions (ontological, linguistic, iconic, theological, performative, medial, anthropological, rhetorical, narrative, spatial turns) qualitatively change the format of the classical philosophical paradigm. Thus, the spatial turn prompts a rethinking of the concepts of «space», «topos», «locus» in the philosophical tradition. This brings the space phenomenon to the level of the same determining coordinate system of being as time. Spatial turn becomes the fundamental basis for changing the picture of the world. On its basis, other philosophical reversions are unfolding.

Spatial turn lays the foundations for the formation and interaction of all other reversals of modern philosophy. The analysis of the space phenomenon essentially shows an interest not in the imaginary «future», but in the real «here» and «now». In the coordinate system of a modern human, space appears visual and sensual. «Spatial turn» offers a new topos optics. Here, space and time as aspects of existence are not simply interconnected, but also actively influence human existence and change it. Within the framework of the new methodology, space comes to life and becomes an equal participant in socio-cultural changes.

The author notes that the very idea of a turn in modern philosophy is another historical attempt to change the methodological guidelines of philosophical knowledge. Because periodically calls for a «turn» appear in philosophy (for example, «back to nature», «back to Kant», «to Freud», «to the things themselves», «to the pre-Socratics», «to myth»). However, the «spatial turn» becomes one of the fundamental conditions for a qualitative change in the methodological apparatus of modern philosophy.

Keywords: *spatial turn, culture, ontology, being, philosophical turn, philosophical knowledge.*

References

- Marks, K. (1923) *K kritike politicheskoj ekonomii* [Criticism of political economy], Kharkiv-Berlin-New York, Ukrainian-American publishing house «Cosmos», 204 p, URL:

- [https://vpered.wordpress.com/2013/12/23/karl-marx-zur-kritik-der-politischen-okonomie/\[ukr\]](https://vpered.wordpress.com/2013/12/23/karl-marx-zur-kritik-der-politischen-okonomie/[ukr])
- Bachelard, G. (1961) *Poétique de L'Espace*, Paris, Les Presses universitaires de France, 3e édition, 215 pp. URL: <https://gastonbachelard.org/wp-content/uploads/2015/07/BACHELARD-Gaston-La-poetique-de-l-espace.pdf>.
- Benjamin, W. (1983) *Das Passagen Werk*, in: *Gesammelte Schriften*, Bd. V. Teil 1 und 2, Frankfurt am Main, Hrsg. von R. Tiedemann und H. Schweppenhauer, 1350 S.
- Bunting, T., Guelke, L. (1979) *Behavioral and perception geography: A critical appraisal*, in: *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 69, № 3. pp. 448–462.
- Durkheim, E. (1893) *De la division du travail social*, Paris, Felix Alcan, URL: https://fr.wikisource.org/wiki/De_la_division_du_travail_social.
- Deleuze, G., Guattari, F. (1991) *Qu'est-ce que la philosophie ?*, Paris, éditions de Minuit, 206 pp. URL: <https://www.erudit.org/fr/revues/philoso/1996-v23-n1-philoso1802/027380ar.pdf>.
- Foucault, M. (1991) *Andere Rume. Ästhesie – Wahrnehmung heute oder Perspektiven einer anderen Ästhetik*, Leipzig, Hrsg. A. Franz, W. Seitter, Ss. 34–46.
- Foucault, M. (1967) *Des espaces autres. Heterotopies*, URL: https://historiacultural.mpbnet.com.br/pos-modernismo/Des_espaces_autres.pdf
- Gold, J. (1980) *An introduction to behavioural geography*, Oxford University Press, 290 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=slt-AAAAMAAJ&hl=uk&source=gbs_book_other_versions
- Harvey, D. (2012) *The Urban Experience*. Oxford, Blackwell, URL: <http://www.urbanclub.ru/?p=105>
- Jacobs, J. (1969) *The Economy of cities*, New York, Random House, 445 p
- Lefebvre, H. (2006) *Die Produktion des Raums*, in: *Raumtheorie. Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*, Frankfurt am Main, Hrsg. J. Dünne, S. Günzel, Ss. 330–340.
- Lynch, K. (1960) *The Image of the City*, The M. I. T. Press Massachusetts Institute of Technology URL: https://www.miguelangelmartinez.net/IMG/pdf/1960_Kevin_Lynch_The_Image_of_The_City_book.pdf
- Strukturierung von Raum und Landschaft. Konzepte in Ökologie und der Theorie gesellschaftlicher Naturverhältnisse* (2006), in: *Dialektik. Zeitschrift für Kulturphilosophie*, № 1, Ss. 205–209
- Simmel, G. (1908) *Der Raum und die räumliche Ordnung der Gesellschaft*, in: *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Gesellschaft*, Leipzig, Duncker & Humblot.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2023

Стаття прийнята 24.08.2023